

СЕКЦІЯ І. ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ АНТОНОВИЧ – УКРАЇНЕЦЬ, ДОСЛІДНИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ. НАУКОВА СПАДЩИНА В.Б. АНТОНОВИЧА

Віктор Мороз

к. е. н., доцент

Хмельницького національного університету,
член Національної спілки краєзнавців України

Володимир Мороз

ст. викладач,

Дніпропетровський національний університет,

Заслужений працівник культури України,

член Національної спілки краєзнавців України

В. Б. АНТОНОВИЧ – ДОСЛІДНИК ПОДІЛЛЯ

Розглядається творчий та науковий шлях В.Б. Антоновича і його внесок як етнографа, археографа і археолога у вивчення Поділля.

Ключові слова: чаклунство, Сатанівський монастир, Бакотський скельний монастир.

У пантеоні слави Великих Українців чільне місце займає Володимир Боніфатійович Антонович. В.Б. Антонович (1834-1908) уособлював собою цілу епоху українського відродження середини ХІХ – початку ХХ ст. Поліщук за місцем народження, польський шляхтич за походженням, українолюб за переконанням. Громадський діяч. Патріот, який понад усе любив Україну, її народ та його історію. Заради служінню своїм принципам зрікається станових шляхетських привілеїв. Людина енциклопедичних знань, знавець мов, історії, археолог, археограф, етнограф, нумізмат, перекладач, видавець, редактор. Вчений і блискучий педагог. Автор понад 300 друкованих праць, завкафедрою російської історії Київського університету Св. Володимира (зараз ім. Т. Шевченка), заслужений професор, член-кореспондент РАН, засновник київської історичної школи, названої його іменем. Співзасновник Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства та журналу «Киевская старина» [16, с. 71].

В.Б. Антонович народився в містечку Махнівка, зараз Житомирської області. Мати походила із збіднілої шляхетської сім'ї, батько був гувернером в багатих польських родинах, потім держав пансіон-інтернат в Одесі для гімназистів. У ньому несподівано зустрівся з батьком. Закінчивши одеську гімназію, Володимир за наполяганням матері в 1850 р. поступив на медичний факультет Київського університету [21, с. 53]. Закінчивши навчання і пропрацювавши рік лікарем під час спалаху холери в Чорнобилі та Бердичеві [14, с. 86], він поступає на історико-філологічний факультет того ж університету. Одночасно із ним навчався майбутній громадський і політичний діяч, історик, письменник, польський патріот Мар'ян Кароль Дубецький (1838-1926) [17, с. 92; 5]. Вони потоваришували. Володимир мав великий вплив на молодшого колегу. Дружні відносини не завадили професору критично відгукнутися в 1885 р. на перекручення фактів з історії України і зокрема фортеці Кодак над першим однойменним дніпровським порогом. В Львівській «Правді» з'явилася стаття «Історичні байки п. Маріяна Дубецького».

В 1862 р. В.Б. Антонович звертається з проханням до попечителя учбового округу М.І. Пирогова (1810-1881) з проханням надати йому посаду викладача латинської мови. Педагогічну діяльність розпочав в 1-й Київській гімназії і кадетському корпусі.

У становленні Володимира Боніфатійовича та формуванні його історичних поглядів важливу роль зіграв декан юридичного факультету, згодом ректор Київського університету і один із засновників Київської археографічної комісії і створення архіву давніх актів професор М.Д. Іванишев. В 1863 р. він запросив свого учня канцеляристом в очолювану ним Археографічну комісію для розгляду давніх актів [24, с. 25]. Призначений ректором університету, Микола Дмитрович рекомендував молодого чиновника на посаду головного редактора Археографічної комісії, яку він займав в 1864-1882 рр.

Протягом багатьох років Володимир Боніфатійович працював в архівах Києва, Москви, Петербурга, Львова, Кракова, Варшави, Риму. Вчений особисто знайшов і відібрав 8 тис. актів, з яких 2000 опублікував в дев'яти томах «Архива Юго-Западной России, издаваемого Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденного при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе». Кожен із томів відкривався докладним вступом-дослідженням із певної тематики [16, с. 5].

Вчений був одним із ініціаторів відкриття в Києві в 1873 р. «Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества», метою якого мало бути вивчення етнографії, економіки та статистики краю. Працюючи в Київському центральному архіві, в гродських і магістратських судових книгах В.Б. Антонович виявив багаті матеріали з етнографії Поділля і Волині як ілюстрацію повір'їв, забобонів і чаклунства. Дослідник ретельно опрацював акти, написав ємку передмову і в додатку приклав 70 документів, опублікувавши їх в 1877 р. під назвою «Колдовство». Праця містить цікаві матеріали з побуту населення Поділля. Це чи не найперше звернення професора до історії та етнографії цього регіону.

Документи висвітлюють жахливі картини безпідставних звинувачень в чаклунстві і жорстокі покарання безневинних під час епідемій і епізоотій. Цікаво відмітити, що учасниками і жертвами цих подій були і дворяни, нічим не відрізняючись від світогляду своїх кріпаків. Приведемо лише декілька найбільш різючих по жахливості і жорстокості дій наелектризованого натовпу.

В 1720 р. в Красиліві лютувала морова язва. Підозра впала на 120-річну Проську Каплунку. Нещасну бабусю посадили в яму по самі плечі і утрамбували землю. На голову наклали багато хмизу і підпалили [1, с. 337]. В 1738 р. мешканці с. Гуменці в околицях Кам'янця-Подільського теж боролися вогнем із цією хворобою. Селяни виловили дворянина М.Матковського і підозрюючи, що саме він насилає на людей морову язву, жорстоко побили. Трагічну роль в фіналі цієї жахливої справи зіграв дворянин Скульський. Побачивши що селяни засумнівалися в законності такої розправи, він закричав: «Палить скоріше, я готовий заплатити сто злотих, якщо за це буде штраф» [1, с. 338]. На багаття привезли 20 возів соломи 40 возів дров. На вершину затягнули нещасного і запалили.

В.Б. Антонович наводить декілька документів стосовно непростих стосунків відомих на Поділлі дворян, власників містечка Ярмолинці і с. Сутківці із сусідами. В 1733 р. вони публічно нахвалялися засобами чародійства умертвити дворян Верповських і викоринити їх рід [1, с. 331].

В 1770 р. в Ярмолинцях під час чуми за підозрою в чаклунстві і виникнення хвороби натовп спалив в бочці із соломою захожого лікаря Йосипа Мароніта [1, с. 339].

Поділля і надалі залишається в сфері наукових інтересів дослідника. Інтерес тільки посилювався. Володимир Боніфатійович уважно слідкує за діяльністю істориків-подолян Є. Сіцінського та Ю-А. Ролле (1829-1894). З останнім В.Б. Антонович навчався на медичному факультеті Київського університету, який вони закінчили в 1855 р. В 1882 р. професор публікує рецензію на книгу Юзефа-Антонія Ролле (псевдонім D-г Antoni J) «3 минулого Київського Полісся», наступного року – «Наречені прикордоння», відгукнувся некрологом на смерть однокурсника-медика по Київському університеті, в 1896 р – на вихід у світ праці Євфимія (Юхима) Йосиповича Сіцінського «Історичні відомості про приходи та церкви Подільської єпархії».

Поділля завдячує вченому-археографу виявленню і публікації цінної історичної пам'ятки XVIII ст. «Православний монастирь и его униатская летопись (К истории Сатановского монастыря Подольской епархии)». За життя дослідника ця робота публікувалася двічі: 1882 р. [2] і в 1885 р. [3] вже з дещо зміненою назвою «Летопись Сатановского монастыря». Зараз це Троїцький монастир в с. Сатанівська Слобідка Городоцького району Хмельницької області.

В інституті Осолінських у Львові професор виявив рукописну книгу. Літопис висвітлює переважно локальні місцеві події, наводить деталі побуту ченців-уніатів, трагічні наслідки нападу татар на обитель. Ординці під час літургії прямо в церкві відрубали голову священику. В 1770 р. на Поділлі лютувала чума, постраждав від неї і монастир. В 1775 р. тут влаштували келію для довічного утримання в ній монахів і поховання їх живими. Першим і єдиним в'язнем став ієромонах Филимон Витошинський. Його супроводжувала похоронна процесія, відспівування як покійника. Муляри замурували двері, залишивши лише маленький отвір для отримання їжі. За що його так жорстоко покарали в літописі не вказано, як і немає більше згадок про в'язня на протязі 18 років (1775-1793). Вірогідно, що він дожив до третього розділу Польщі і був звільнений.

У вересні 1780 р. сарана налетіла на Поділля, в жовтні в Волочиську з'явилася чума. Весною 1781 р. знову налетіла саранча і вкрила землю «товщиною в пів коліна».

Територія середньої течії Дністра та часина його приток Ушиці, Смотрича і Збруча відомі в історії як Пониззя. За визначенням І.І.Срезневського (1812-1880) це «місце, що міститься нижче інших» [13, с. 107]. Згодом ця земля одержала назву Поділля [13, с. 103], яке було здавна заселене людьми.

В 1848 р. в річці Збруч поблизу села Личківці було знайдено статую всесвітньовідомого Збруцького ідола (Святовида) – божества східних слов'ян. Скульптура пролежала у воді 900 років. Збруцький Святовид є чотирикутним стовпом висотою 2,57 м, виконаний із вапняку, важить 500 кг. Поміщик містечка Гусятин М.Потоцький, на землях якого знайдено статую, забрав її та згодом передав безцінну знахідку в археологічний музей Краківського університету, де вона знаходиться і досі. Святовиду східних слов'ян вважався верховним правителем Всесвіту, богом світла і блискавки, який у подільських слов'ян відіграв роль Перуна.

Ця сенсаційна знахідка привернула увагу всієї цивілізованої Європи і стала по суті першим сильним поштовхом для наукового вивчення старожитностей на берегах Дністра і Смотрича. Прошло майже 40 років. Першими спеціалістами-подвижниками на ниві археологічного обстеження цього багатого артефактами регіону України стали професор Київського університету В.Б. Антонович і його асистент Катерина Миколаївна Мельник (1859-1942). Цікава життєва і наукова доля цієї жінки. Вона народилася в м. Хорол Полтавської губернії в сім'ї лікаря. Склавши в 1877 р. екстерном екзамен за гімназичний курс, дівчина поступає на математичний факультет Київських вищих жіночих курсів. Переконавшись, що це не відповідає її душевним пошукам, вона переводиться на історико-філологічний. Величезний вплив на формування її світогляду як історика мав професор В.Б. Антонович. Катерина Миколаївна стає його громадянською, а згодом і законною, згідно церковних канонів, дружиною. В 1883 р. вона закінчує навчання. В 1883-1884 р. Московське Імператорське археологічне товариство направляє її в якості асистента професора В.Б. Антоновича для проведення археологічних розвідок на Поділлі і Херсонщині [17, с. 76, 80].

Влітку 1883 р. подружжя здійснило археологічні розвідки вздовж лівого берега Дністра від містечка Жванець до містечка Рашів. Враження від подорожі і результати досліджень К.М. Мельник виклала в серії нарисів «Подорожні замітки Поділля», опубліковані в декількох номерах «Киевской старины» за 1884-1885 рр. [22, с. 306]. В Бакоті вони затрималися, проводячи археологічні дослідження та обстеження місцевості.

Витоки цього поселення сягають глибини століть. Першими тут осіли племена черняхівської культури (3 – початок 5 ст. н. е.). В часи Київської Русі Бакота була містечком і столицею Пониззя, входила до складу Галицько-Волинського князівства. Час її заснування невідомий. Вперше на сторінках літопису згадується під 1240 р. [15, с. 398]. Більше 100 років місто перебувало під зверхністю татар, які Бакоту не зачепили, звелівши лише зруйнувати укріплення [9, с. 167]. В 1362 р. Великий князь Литовський Ольгерд (?-1377) розгромив ординців на Синіх Водах і передав управління Пониззям, яке вже стало іменуватися Поділлям, своїм чотирьом племінникам князям Коріатовичам [10, с. 671]. Білорусько-Литовський Супрасльський літопис згадує про існування в Бакоті монастиря: спочатку литовці «нашли собетвержню на реке Смотрити, а в другом месте были черницы в горе, и в том месте наредили город Бакоту» [23, с. 66]. Отже, монастир існував до 1362 р. Це була єдина згадка в джерелах про перебування «черници»-ченців-монахів «в горі». Ні до, ні після 1362 р. цей монастир в літописних джерелах не згадується. Залишається невідомою дата його заснування і закриття (знищення), як і ченців. Вважається, що розквіт монастиря – духовного центру краю, відбувався з існуванням столиці Пониззя літописним містом Бакотою [11, с. 37].

У 1434 р. польські війська зломали спротив бакотян. Місто було зруйноване. Ченці залишили свої видобані в скелі келії. Далі жодної згадки в джерелах про монастир не знаходимо. Час стер з людської пам'яті і місце знаходження обителі. Залишився тільки топонім монастирище. Що воно значило, ніхто не знав.

Влітку 1883 р. розпочалося дослідження гори Білої, яка прямовисною скелею на 150 м. підіймалася над рівнем Дністра. Її південно-західний схил вінчав курган [7, с. 208]. Внизу протікала ріка. В долині лежало невеличке село Бакота. На вершині гори археолог В.Б. Антонович виявив вирубану в скелі печеру, яка спускалась вниз і дві невеликі келії [8, с. 766]. Нижній кінець коридору виходив на поверхню прямовисної скелі. Його продовження не збереглося через відкол і падіння вниз скелі [5, с. 112]. Крутий схил гори до самої води був засипаний перемішаного із землею і великим камінням щебенем. Свою знахідку Володимир Боніфатійович відніс до залишків колишнього Бакотського печерного скального монастиря. Обґрунтування відкриття вчений зробив в статті «Про скельні печери на березі Дністра в Подільській губернії». Цю доповідь археолог виголосив в 1886 р. на засіданні VI Археологічного з'їзду в Одесі [13]. Розкопки в Бакоті В.Б. Антонович проводив і наступного літа 1884 р. [8, с. 766].

При ретельному обстеженні підніжжя скелі Катерина Миколаївна виявила чіткі сліди діяльності людини – залишки мегалітичних споруд (від грецького «мегас» – великий і «літос» – камінь – археологічні пам'ятники, споруджені з одного або багатьох блоків неотесаного чи грубо оббитого каменю. До мегалітичних споруд відносяться дольмени, менгіри, кромлехи і т. з. циклопічні споруди. Виникли в кінці неоліту (середина III тисячоліття до н.е.). В 1884 р. К.М. Мельник виступила на IV Археологічному з'їзді в Одесі з доповіддю «Мегалітичні будівлі Південної Росії», вмістивши в статтю і бакотське відкриття [18, с. 81].

В розкопках Бакотського монастиря приймав участь відомий подільський історик Євфимій Сіцінський (1859-1937), автор робіт «Бакота, древняя столица Пониззя» та «Бакотский скальный монастырь».

В 1885-1886 роках Володимир Боніфатійович і Катерина Миколаївна проводили археологічні дослідження Київщини, Полтавщини, Волині та Поділля [18, с. 81].

Цікавість до Бакотського монастиря підігрів колишній преосвященний Димитрій (1889), єпископ Подільський і Брацлавський. Розповіді про древню обитель так надихнули місцевих селян, що вони після від'їзду владики приступили до пошуків монастиря. Благочестиві помисли бакотян підігрівались і фантастичними легендами про заховані в горі скарби. Селяни енергійно скидали вниз сміття і щебінь зі схилів гори Білої. Та замість золота і срібла шукачі натрапили на штучну стіну, збудовану на невеликому виступі гори,

---

людські кістки, куски заліза, дерева, невеличку мідну іконку [8, с. 767]. Розчистивши біля підніжжя гори площадку, селяни знайшли вхід в велику печеру. Так розгорталася подія в 1892 р.

В 1891 р. Археологічна комісія направила в Бакоту В.Б. Антоновича продовжувати розкопки, який тут працював влітку і наступного 1892 р. Професор виявив раніше невідомий нижній поверх скельного монастиря, який слугував усипальницею [5, с. 112] та три печери у вигляді широких коридорів. В їх стінах вирубано ніші в людський зріст. Були вони на підлозі.

На стіні виявили напис: «Благослови, Христос, Григорья игумена, давшого силу Святому Михаїлу». На місці печерного храму дослідник знайшов обломки фрескового іконопису на камені та деякі церковні предмети.

Бакота стала знаменитою. Сюди потягнулися богомольці із навколишніх сіл. В 1893 р. місцевий священик на пожертвування зробив до печер прибудову нового невеличкого храму. Влітку до нього збиралось по декілька тисяч прочан. Досі ніхто не заявляв своїх прав на скелю, яка перебувала у загальній власності бакотян. У грудні 1898 р. власник частини села К.Шиманський пред'явив іск до Подільської духовної консисторії про компенсацію 600 руб. через захоплення його власності у воді монастирища. Місцевий священик підняв питання про відчуження монастиря як важливого історичного, духовного і археологічного пам'ятника на користь держави [12, с. 108].

Збагнути і осягнути величчя неоднозначного і замкнутого громадянина і вченого і зараз важко через обмаль достовірних фактів із його життя.

Вічним реквієм Володимиру Боніфатієвичу Антоновичу будуть слова його учня М.С. Грушевського (1866-1934): «Ти висловив надію, переходячи в ряди української суспільності, що гарячою любов'ю і працею для нашого народу ти станеш своїм, рідним для неї. Ти здобув більше – бо став для неї любленим, від перших праць твоїх і до кінця многотрудного твого віку...Але... невмирущий могутній дух твій, в творах твоєї мисли, буде вічним учасником українського життя, доки житиме українська життя».

Список використаної літератури:

1. Антонович В.Б. Колдовство / В.Б. Антонович // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. – СПб.: Тип. Киршбаума, 1877. – Т. 1. – Вып. 2.
2. Антонович В.Б. Православный монастырь и его униатская летопись. (К истории Сатановского монастыря Подольской епархии) / В.Б. Антонович // Киевская старина. – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1882. – Кн. 2 – С. 418-425.
3. Антонович В.Б. Летопись Сатановского монастыря / В.Б. Антонович // Монографии по истории Западной и Юго-Западной Руси. – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1885.
4. Антонович В.Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии / В.Б. Антонович // Труды IV Археологического съезда. – Одесса, 1886. – Т. 1. – С. 86-102.
5. Антонович В.Б. Бакотский скальный монастырь / В.Б. Антонович // Киевская старина. – К.: тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1891. – №10. – С. 108-116.
6. Антонович В.Б. Дополнительные раскопки в Бакотском скальном монастыре / В.Б. Антонович // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К.: тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893. – Кн. 17. – С. 17-18.
7. Бакота. Скальный монастырь. Конец XII– середина XIV вв. (Урочище Монастырище) // Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: «Будівельник», 1986. – Т. IV – С. 208-209.
8. Бакота // Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006.
9. Бакота // Історія міст і сіл Хмельниччини / За працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича. – Хмельницький: Поліграфіст, 2011.
10. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л.Войтович. – Біла Церква: вид. О. Пшонківський, 2006.
11. Горбняк Т.В. Давня Бакота / Т.В. Горбняк. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009.
12. Дело о Бакотском монастыре // Киевская старина. – К.: Тип. Киев. ун. Св. Владимира Н.Т. Корчак-Новицкого, 1899. – №1.
13. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К.: «Наукова думка», 1985.
14. Киян О. Володимир Антонович / О.Киян // Історія України в особах XIX-XX ст. – К.: «Україна», 1995.
15. Літопис Руський. За Іпатським списком. – К.: «Дніпро», 1989.
16. Мороз В.С. Перед судом власної совісті / В.С.Мороз // Мемуари до історії Південної Русі. – Дніпропетровськ: «Січ», 2005. – Вип. 1.
17. Мороз В.С. Історик Мар'ян Дубецький: наукова та громадська діяльність / В.С.Мороз // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Зб. наукових праць. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2013. – Вип. XIII.
18. Нікітенко А.І. В.Антонович та К.Мельник: у контексті подружнього життя та наукової співпраці / А. І. Нікітенко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Зб. наукових праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2013. – Вип. 13.

19. Пантелеймон О. / А. В. Сварчевський / Православні монастирі Проскурівщини в XI – початку XX ст.: віхи історії / А.В. Сварчевський // Місто Хмельницький в контексті історії. – Хмельницький, 2011.
20. Подолия. Историческое описание. – СПб.: Тип. Тов-ва «Общественная польза», 1891.
21. Сарбей В.Г. Антонович Владимир Бонифатьевич / В.Г. Сарбей // Славяноведение в дореволюционной России – М.: Наука, 1979.
22. Старенький І. «Киевская старина» як джерело дослідження пам'яткоохоронного руху Поділля кінця XIX – початку XX ст. / І. Старенький // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України. Науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства. – Хмельницький: ІРД, 2013. – Ч. 2.
23. Супрасльская летопись // Полное собрание русских летописей. Летописи белорусско-литовские. – М.: Наука, 1980. – Т. 35.
24. Ульяновский В. Син України / Володимир Антонович: громадянин, учений, людина / В.Ульяновский // В.Б. Антонович. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: «Либідь», 1995.
25. Ульяновский В. Короткий В. Володимир Антонович: Образ на тлі епохи // В. Ульяновский. – К., 1997.
26. Ульяновский В. «Ранній» Володимир Антонович: поза контекстами / В. Ульяновский // Київська старовина. – К., 1999. – №1 – С. 117-145.
27. Czatoryski-Sziler P. Marian Dubiecki – pisarz i historyk // Nasz Dziennik, 2009. – 17-18 pazdziernika. – №244 (3635).

Ігор Старенький

аспірант кафедри архівознавства,
спеціальних історичних і правознавчих дисциплін
Кам'янець-Подільського
національного університету ім. Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський

ЛИСТИ ЮХИМА СІЦІНСЬКОГО ДО ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

У статті крізь призму листування розглядаються наукові та особисті взаємини Ю. Й. Сіцинського та В. Б. Антоновича, вперше публікуються згадані листи.

Ключові слова: епістолярна спадщина, листи, В. Б. Антонович, Ю. Й. Сіцинський, взаємини, археологія.

18 січня 2014 року наукова громадськість України відзначатиме 180-річчя від дня народження знаного вченого Володимира Боніфатійовича Антоновича. В контексті цього актуальним є поглиблене вивчення спадщини дослідника.

Безумовно значний внесок Володимир Антонович зробив для розвитку археології та історії на Поділлі. Подільські сторінки діяльності Володимира Боніфатійовича вивчали в своїх працях Л. В. Баженов [10], В. С. Прокопчук [14], І. С. Винокур, М. Б. Петров [12] та ін. Водночас дослідники мало звертали увагу на наукові та особисті взаємини В. Б. Антоновича та подільського історика Ю. Й. Сіцинського, для якого відомий археолог та археограф став науковим наставником.

Під час пошуків в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського нами було знайдено п'ять листів Юхима Сіцинського адресованих Володимирі Антоновичу [3-7]. Безумовно це далеко не всі листи, які Юхим Йосипович написав знаному досліднику, якого «поважав як рідного батька» [2, арк. 8]. До того ж на сьогодні не вдалося віднайти жодного листа в зворотному напрямку, що можна пов'язувати з примусовим переселенням подільського історика радянськими каральними органами, внаслідок чого значна частина його особистої бібліотеки та документального зібрання була втрачена [1, арк. 21]. Проте навіть виявлена частина листів являють собою надзвичайно цінне історичне джерело.

Знайомство та подальша співпраця істориків розпочалася в липні 1891 року, коли Володимир Антонович за завданням Імператорської археологічної комісії прибув на Поділля для розкопок залишків Бакотського скельно-печерного монастиря [11, с. 199]. В складі археологічної групи В. Б. Антоновича працювали його тогочасний учень М. С. Грушевський та історик-краєзнавець Ю. Й. Сіцинський. Дещо пізніше Юхим Йосипович на засіданні Подільського єпархіального історико-статистичного комітету зробив доповідь «О раскопках профессора В.Б. Антоновича Бакотского монастыря» [13, с. 261]. Того ж року Володимир Антонович та Михайло Грушевський відвідали Давньосховище – музей Комітету [13, с. 265], вчений допоміг краєзнавцям датувати римські монети [15, с. 640], передав копії двох фресок, знайдених під час розкопок у Бакоті [15, с. 641] та список літопису Сатанівського монастиря [16, с. 103-104]. Саме в цей час були закладені міцні наукові та особисті взаємини дослідників. За ініціативою Юхима Сіцинського 1892 року Володи-